

О.Ю. КАШАБА, канд. іст. наук, доц., УПА, Харків

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ: ВІД МИНУВШИНИ ДО СЬОГОДЕННЯ

У статті аналізується проблема формування і розвитку гендерних стереотипів. Гендерні стереотипи, як і інші види соціальних стереотипів – це невід’ємний атрибут повсякденного мислення, самоусвідомлення та взаємодії індивідів у соціальному просторі. Вони формуються протягом тривалого часу, мають давню історію й є досить поширеним сьогодні. Стереотипізація це необхідний і важливий когнітивний процес, який опосередковує поведінку людини, допомагає її орієнтації.

В статье анализируется проблема формирования и развития гендерных стереотипов. Гендерные стереотипы, как и другие виды социальных стереотипов – это неотъемлемый атрибут повседневного мышления, осознание и взаимодействие индивидов в социальном пространстве. Они формируются на протяжении длительного времени, имеют давнюю историю и являются распространенными и сегодня. Стереотипизация это необходимый и важный когнитивный процесс, который объясняет поведение человека, помогает его ориентации.

The article deals with the problem of formations and development of gender stereotypes. Gender stereotypes, just like the other kinds of social stereotypes, are inherent attributes of daily thinking, self-awareness and interaction of individuals in social space. They are being formed during a long period, they have an ancient history and are quite wide-spread nowadays. Representativeness is a necessary and important process which adjusts the human behavior and helps in orientation.

Питання про гендер набуває актуальності в сучасному суспільстві насамперед завдяки поширенню феміністичного руху ще в 70-х роках ХХ ст. на Заході, а з початку 90-х – і на теренах колишнього соціалістичного табору. Гендер – це соціальна організація біологічних статевих відмінностей, по суті, це набір соціальних ролей. Стереотипи з приводу гендеру відображають погляди суспільства на поведінку, котра підходить чоловікам чи підходить жінкам. Гендерні очікування впливають на розвиток особистості чоловіка і жінки, спонукаючи їх наслідувати певні статево співвіднесені норми поведінки, види діяльності, громадські та сімейні ролі.

Поняття «гендер» включає соціальні, культурні, політичні та психологічні аспекти, які формують норми і стереотипи поведінки, взаємини між чоловіком та жінкою. Саме вони вважаються типовими та бажаними як для чоловіків, так і для жінок на певному етапі розвитку суспільства. Отже, гендерні стереотипи – це сформовані в культурі узагальнення про поведінку чоловіка та жінки в повсякденному житті.

Гендерні стереотипи, як і інші види соціальних стереотипів – це невід’ємний атрибут повсякденного мислення, самоусвідомлення та взаємодії індивідів у соціальному просторі. Адже при першій зустрічі більшість людей

приписують співрозмовнику не ті характеристики, які в нього насправді є, а ті, які б, на їхню думку, повинні були б бути характерними для особи даної статі, тобто використовують загальноприйняті шаблонні образи чоловіка та жінки, що формувалися віками і виявилися дуже живучими – ще й сьогодні вони поширюються на представників обох статей не залежно від їхніх індивідуальних особливостей та віку. У науковців немає спільної думки щодо природи та сутності гендерного стереотипу: деякі з них надають стереотипам негативного забарвлення, характеризуючи їх як неправильні узагальнення – занадто широкі перебільшені чи спрощені, які не формуються через соціальний досвід та містять у собі елемент оцінки. З іншого боку, стереотипізацію можна розглядати як необхідний і важливий когнітивний процес, який опосередковує поведінку людини, що допомагає її орієнтації.

Вивчення гендерних стереотипів почалося з середини 50-х років ХХ ст., коли американські соціологи визначили типово чоловічий та типово жіночий образи. Таким чином, типово чоловічий образ – це сукупність рис, пов'язана із соціально необмеженою поведінкою, компетентністю, раціональними здібностями, активністю і результативністю. Жіночий характеризують соціальні комунікативні навички, теплота, емоційна підтримка. При цьому надмірний акцент як на типово маскулінних, так і на типово фемінних рисах отримує вже негативний відтінок.

За останні десятиліття зацікавлення науковців гендерними стереотипами посилилося, адже вивчення широкого кола питань, які пов'язують з різними аспектами гендерних стереотипів має, безперечно, не лише теоретичне, а й практичне значення. Отже, гендерним стереотипам присвячені дослідження таких зарубіжних науковців: К. Дайон, К. Гуїчі, С. Шермана, Н.І. Ажгіхіної, О.А. Вороніної, О.М. Здравомислової, Г.С. Двіняніної, А.В. Кіріліної та інших [1]. В Україні також спостерігаємо інтерес до гендерної тематики. Через призму соціології І. Жеребкина досліджує питання феміністської і гендерної теорії, в історико-культурному та етнологічному вимірах розглядає ці питання О. Кість, а соціальний статус жінки в сучасному українському суспільстві є головною темою в роботах О. Стрельник. Філософсько-методологічні проблеми дослідження жіночого статусу розроблялися в межах культурно-антропологічного підходу в роботах В. Конєва, Л. Леонтьєвої, І. Тарасенко, Є. Бистрицького та інших вітчизняних дослідників [2]. Разом із тим, формування якісно нового комплексу ціннісних орієнтацій та настанов сучасної жінки відкриває широку царину для досліджень тенденції зміни гендерних стереотипів у ХХІ ст. Мета цього дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати еволюцію гендерних стереотипів, дослідити трансформацію поглядів на роль жінки в суспільстві.

Становище жінки в суспільстві постійно перебувало в центрі уваги наукової думки. Дуже суперечливе ставлення до цієї проблеми демонструє релігія. Маконський церковний собор 1400 років тому офіційно вирішував питання, чи є у жінки душа, і перевагою лише одного голосу ухвалив, що жінка хоча і є нижчою істотою, але все ж має щось подібне за душу

[3, с. 294]. Такий погляд є результатом того, що протягом тисячоліть жінці не давали можливості розвивати свій інтелект. Постійно обговорювалося питання щодо істинної людської цінності її як члена суспільства, як об'єкта інтимних стосунків. Негативне ставлення до жінки мало місце вже в Стародавній Греції. Видатний філософ Греції Платон заявляв, що жінка має безліч недоліків і є засобом задоволення чоловічого щастя на землі. В діалозі «Тімей» він твердив, що душі боягузів та недостойних чоловіків після смерті переселяються в жінок [4, с. 251]. Аналогічну точку зору висловлював у своїй праці «Політика» стародавній грецький філософ Арістотель, зображуючи жінку як слабке і недосконале створіння, яке в силу свого недостатнього розвитку повинно підкорятися чоловікові [5, с. 34].

Попри те, що в XII ст. у вищих суспільних верствах зароджується етика високої поваги до жінки (ці тенденції відображені в куртуазних романах), в цілому в епоху середньовіччя спостерігається посилення традиційного презирства до жінки.

У період Ренесансу та Реформації в Європі жінка стала лише об'єктом естетичного поклоніння, одночасно зберігаючи своє принизливе становище. У цей час активізувалась буржуазна економіка, продовжували розвиватися патріархальні цінності. В цих умовах індивід не був упевнений у власній значущості, якщо вона не підкріплювалася ринковим успіхом. Відтак розрахунку підпорядковуються й сексуальні відносини. Жінка навіть втрачала власне прізвище. В любовних відносинах вона стає тим, чим є будь-який суб'єкт на ринку послуг буржуазної економіки – товаром, предметом, який можна використати з певною метою, і всі такі цілі можуть бути методично перераховані в шлюбному контракті. Стереотипи того часу зараз проявляються при залицянні, коли мужчина дарує квіти, коштовності, запрошує в дорогий ресторан на побачення чи пише вірші. При цьому він розглядається як «прохач», його подарунки не повинні до чогось змушувати жінку, адже вони – лише данина її вроді, досконалості, грації, молодості, тендітності та розуму. Але ці стосунки досить ситуативні – така поведінка чоловіка може закінчитися відразу ж після весілля.

Гендерні ролі як правило формуються культурною й релігійною традицією. Християнська культурна традиція характеризується тим, що протягом століть виключає жінку зі сфери управління й лідерства. Основа християнського вчення про родину – патріархальність. «Дружини, коріться своїм чоловікам, як Господу, тому, що чоловік є глава родини, як і Христос глава Церкви ...» – говорить Новий Заповіт [6, с. 77]. Жінку звинуватили в гріхопадінні Адама, а відповідно, і всього людства. Як говориться в Біблії: «... і не Адам спокушений: але дружина спокусившись, впала в злочин» [6, с. 78]. Звинувачення й саме ставлення християнського духівництва до жіночого роду спричинили негативне ставлення до жінки в усій Європі й іншому християнському світі. Вчення церкви було засновано на жорсткому контролі чоловіка за репродуктивною функцією, сексуальною поведінкою й роботою жінки. Християнська культура асоціювала жінку винятково з домашньою

сферою, родиною. Показовим в цьому відношенні є «Перше канонічне послання св. Василя Великого до Амфілоха Іконійського», де наводилося правило про розлучення подружжя. У цьому посланні даються різні настанови чоловікові й дружині – залежно від того, хто був ініціатором розлучення. Чоловік був зобов'язаний вигнати дружину – прелюбодійку; дружина ж повинна приймати чоловіка й зберігати сім'ю, щоб не відбувалося, навіть якщо чоловік зраджує її, б'є, або продає речі з дому. Більше того, якщо дружина все ж розлучається з чоловіком, і той починає жити з іншою жінкою, то саме вона, колишня дружина, оголошується винною у прелюбодіянні чоловіка [7].

Буржуазне суспільство породило багато псевдотеорій щодо неповноцінності жінок. А. Шопенгауер, Ф. Ніцше, О. Вейнінгер та інші твердили, що за своєю природою жінки брехливі, зрадливі, невдячні. А. Шопенгауер підкреслював, що жінці за її натурою потрібен господар, і що найблискупіші представники цієї статі ніколи не виробили нічого істинно великого та самобутнього [8, с. 138, 156]. Ф. Ніцше також принижував жінок, не розглядаючи в них ні таланту, ні розуму. Німецький філософ О. Вейнінгер вважав, що геніальність абсолютно недосяжна для жінки, яка позбавлена оригінальності мислення і не знає логіки та морального імперативу [9, с. 119, 193].

У ХІХ ст. в Європі відбуваються зміни: вводиться загальна початкова освіта, розвивається промислове виробництво, підвищується платоспроможність населення та споживання нових виробів і продуктів. Транспортні засоби і засоби масової комунікації, предмети домашнього вжитку, їжа та одяг, великий вибір розваг та інформаційна індустрія принесли з собою приписані відносини та звички, стійки інтелектуальні та емоційні реакції, що прив'язують споживачів до виробників, а через них – до одного цілого. У таких умовах люди шукають засоби самоідентифікації, які надаються їм суспільством споживання, що торкаються усіх сфер життя людини. Взаємодіючи з партнером, людина використовує його ресурси в своїх цілях, тобто фактично споживає його, а споживаючи в собі суспільство, ототожнюючись із ним, людина витирає в собі статевої відмінності – виникає явище андрогінії (примирення, злиття статей). Таким чином, в «економіці споживання» втрачається інтерес до протилежної статі як до чогось забороненого та прихованого – грані стираються.

Отже, в цей період ми спостерігаємо принципово нове ставлення до жінки, що знайшло своє відображення і в поглядах науковців тих часів. Цю тенденцію започаткували соціалісти-утопісти ХІХ ст., особливо Ш. Фур'є. Він писав, що прагнення зробити всіх жінок домашніми господарками свідчить про хибність соціального механізму. Йому першому належить думка про те, що в кожному суспільстві рівень емансипації жінки є природним показником загальної емансипації [10, с. 174]. Вагомий внесок у цю проблему вніс А. Бебель. У своїй книзі «Жінка і соціалізм» він дав глибокий аналіз шляхів соціального визволення жінки, необхідність їй займатися творчою діяльністю. Він твердив, що жінка досягне повної

досконалості, коли стане рівноправним членом суспільства, нарівні з чоловіком матиме можливість розвиватися фізично і розумово, доб'ється визнання своїх прав [11, с. 299]. Англійський вчений А. Барнетт у книзі «Рід людський» справедливо відзначав, що різне суспільне становище чоловіка і жінки безпосередньо визначається їх різною роллю у відтворенні [12, с. 156]. Віками жінки займалися домом, сім'єю, мали обмежене коло занять. Звідси і виникло переконання, що нібито жінки нездатні до традиційної чоловічої роботи. Вперше жінки заявили про себе активною участю у Великій Французькій революції, започаткувавши жіночі клуби, журнали. Француженки не протиставляючи себе чоловікам, звертали увагу на свою безправність. Але революційна влада, оцінивши громадську активність жінок, не визнала їх самостійним суб'єктом історії, не віднесла їх до категорії «вільних» і рівних. Це спричинило виникнення нового суспільного явища – фемінізму як рух на захист політичних і громадських прав жінок. За одне століття фемінізм поширився в усьому світі, вперше порушивши питання про права жінок, рівність статей. Він сприяв формуванню атмосфери морального осуду патріархату. Поступово питання рівності або нерівності чоловіка та жінки стало питанням політичним. Це привело до того, що у багатьох країнах напередодні Другої світової війни жінки здобули виборче право.

Альтернативні точки зору на роль жінки в суспільстві існують і зараз у вигляді двох ідеологій – патріархальної та егалітарної. Перша твердить, що світ стоїть на «природних основах». Їх руйнація веде до руйнації суспільства. Під «природними основами» розуміється розподіл функцій в сім'ї та суспільстві. Жінка – це мати, господиня, берегиня дому, тому дім – це світ жінки. В німецькій мові навіть існує приказка про чотири «К», яка відображає стереотипне уявлення про соціальну роль жінки, перекладається вона як: «кухня, кирха, дитина, плаття». Чоловік здобуває засоби існування для сім'ї, він громадський діяч і здійснює зв'язок сім'ї із суспільством. Такий розподіл функцій вважається природним, бо статеві відмінності більш суттєві, ніж індивідуальні, особисті. Залучення жінок у громадське виробництво вже привело до негативних наслідків у сім'ї, моральної розпусти, розпаду родин, до фемінізації чоловіків. Прихильники патріархальної теорії свій консерватизм щодо жіночих проблем часто прикривають піклуванням про жінок, ігноруючи нерівність у соціальному плані.

Егалітарні відносини між чоловіком і жінкою ґрунтуються на взаємодоповненості їх у сім'ї та суспільстві. Для кожного повинен бути простір вільного вибору. Ідуть активні дискусії про становище жінки як політика, лідера, хоча всім відомо, що реалізацію егалітарної теорії вимагають реалії сьогодення. Дві третини загальносвітових витрат робочого часу припадають на долю жінок, кожену третю сім'ю у світі утримує жінка. Слід пам'ятати, що природа закріпила за жінкою лише функцію народження дитини. Все інше повинно виконуватися як жінками, так і чоловіками.

Патріархальна політика вела і веде до дискримінації жінок практично у

всіх сферах життєдіяльності суспільства, особливо там, де треба кимсь керувати. Вироблена громадська думка, яка існує і зараз заважає самореалізації жінок, сприяє формуванню у них почуття другосортності, хоча офіційно в більшості країн і проголошена рівність чоловіка і жінки. А рівність повинна бути на основі рівних можливостей для прояву особистості.

Сучасна західна культура, незважаючи на певні досягнення фемінізму, є патріархальною, маскуліною, організованою не тільки за чоловічим зразком, а й просякнутою забобонами стосовно жінок в усіх сферах: науці, сім'ї, владі, релігії, мистецтві, рекламі тощо. Саме на цьому акцентує зараз свою увагу неофемінізм. Зосереджуючись на проблемі пригнічення жінок, він вимагає для жінок рівних можливостей, а не рівних прав (фактично в усьому світі вони є однаковими), а також перегляду всіх можливостей соціальної реальності, всіх сфер буття, щоб у збалансованій культурі жіночі соціальні, духовні потенції набули цінності та значущості для суспільства.

Таким чином, хоча відбулася відповідна трансформація поглядів на роль жінки в суспільстві, але пережитки патріархату у суспільній свідомості вимагають, щоб їх продовжували долати.

Отже, проаналізувавши процес формування гендерних стереотипів, можемо зробити висновок, що стереотипи проявляються на всіх стадіях розвитку людини та в різних сферах її діяльності. Соціальні та гендерні ролі, які виконують в суспільстві чоловіки та жінки, зумовлені існуванням гендерних стереотипів, або навпаки; суспільство саме вирішує, які уявлення стосовно гендерних ролей та поведінки потрібні для ефективного функціонування.

Список літератури: 1. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві. – К.: Інститут соціології НАН України, 2007. – С. 4-5; *Агжихина Н.* Гендерные стереотипы в современных масс-медиа / *Н. Агжихина* [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.a-z.ru/women_cdl/html/azhghinam; *Агафанова Е., Мецеракова Л.* Феминизм и постмодернизм: к вопросу о теоретических основаниях гендерных исследований. – М., 2005; *Шварцмантель Дж.* Идеология и политика. – Х., 2009. – С. 193-202. 2. *Кісь О.* Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні / *О. Кісь* // Незалежний культурологічний часопис. – 2003. – № 27. – С. 37-58; *Кісь О.* Подружні стосунки в традиційній українській сім'ї (до питання егалітарності) / *О. Кісь* // Етнос. Культура. Нація: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Дрогобич: ІМФЕ ім. Рильського, 1999. – С. 70-77; Гендер і культура: зб. статей / Упорядн.: *В.А. Агеєва, С.Оксамитна.* – К.: Факт, 2001; *Кихоть А.* Українська народна традиція в гендерній перспективі / *А. Кихоть* // Вісник міжнародного Слов'янського університету. – 2007. – № 1. – С. 4-9; *Вілкова О.Ю.* Конструктивні та деструктивні вияви гендерних стереотипів / *О.Ю. Вілкова* // Український соціум. – 2004. – № 3 (5). – С. 28-33; *Чухим Н.* Гендер та гендерні дослідження в ХХ ст / *Н. Чухим* // Ї: незалежний культурологічний часопис. – 2000. – № 17. – С. 22-27; *Корольчук Ю.* Гендерна революція у системі державного управління / *Ю. Корольчук* // Ї: незалежний культурологічний часопис. – 2003. – № 2. – С. 59-72; *Леонтьєва Л.* Стереотипи, або дещо про місце жінки у суспільстві / *Л. Леонтьєва* // Ї: незалежний культурологічний часопис. – 2003. – № 27. – С. 82-87. 3. *Колісник О.В.* До історії гендерних стереотипів: від минувшини до сьогодення / *О.В. Колісник* // Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 11-13 грудня 2003 р.). – К., 2003. – С. 293-296. 4. *Платон.* Соч. – Т. 3. – Ч. 1. – М., 1971.

- 5.** *Аристотель*. Политика. – М.; Л., 1999. **6.** *Шубина Е.* Гендерные аспекты христианской добродетели и чистоты / *Е. Шубина* // Религия и нравственность в секулярном мире: Материалы научной конференции (28-30 ноября 2001 г.). – Спб, 2001. – С. 77-78. **7.** Первое каноническое послание св. Василия Великого к Амфилохию Иконийскому [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://krotov.info/acts/canons/0370vasi.html>. **8.** *Глоба Л.* Культурно-історичні традиції жіночої освіти в Україні / *Л. Глоба* // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2010. – Т. XII. – Ч. 2. – С. 63-67; *Кісь О.* Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні / *О. Кісь* // Незалежний культурологічний часопис. – 2003. – № 27. – С. 37-58; *Кісь О.* Подружні стосунки в традиційній українській сім'ї (до питання егалітарності) / *О. Кісь* // Етнос. Культура. Нація: Матеріали міжнародної наукової конференції. – Дрогобич: ІМФЕ ім. Рильського, 1999. – С. 70-77; *Корогодина М.В.* «Или мучивал жену напрасно, а не по закону? ...»: Мир русской женщины в Средние века / *М.В. Корогодина* // Человек. – 2003. – № 6. – С. 131-140. **9.** *Шопенгауэр А.* Афоризмы и максимы. – Т.1. – Спб., 1986. – С. 138-156. **10.** *Фурье Ш.* Изб. Сочинения. – Т. 1. – М., 1951. **11.** *Бebelь А.* Женщина и социализм. – М., 1959. **12.** *Барнетт А.* Род человеческий. – М., 1968.

Надійшла до редколегії 18.04.2011.